

SZEMLE

Benkő Loránd, A Szovárd-kérdés Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből

Akadémiai Kiadó, Bp. 2009. 136 lap

1. BENKŐ LORÁND páratlanul gazdag és sokszínű tudományos munkásságának legutóbbi bő másfél évtizedében egyértelműen vezető szerepbe került a névtörténeti tematika. BENKŐ a magyarság történetének honfoglalás körüli évszázadait elsősorban a történeti névkutatás eszközeivel nyomozza, ahogyan ezt az itt elemzett munkájában közvetlenül is megfogalmazza: „tanulmányomat a történeti névtan keretébe helyeztem, és igyekeztem következetesen ebben tartani, e diszciplína elveit és módszereit alkalmazva” (10). Ez az eljárás teljesen érthető, mivel a jelzett korszak írásos forrásai magyar nyelvi elemekként az esetek óriási többségében tulajdonneveket, hely- és személyneveket tartalmaznak. A névkutatásban alkalmazott, mára általánosan elfogadottá vált módszerek a nyelvészet oldaláról közelítőkötől is a sokszempontúságra, komplexitásra törekvést követelik meg a vizsgálatokban, azt a fajta viszonyulást, amely nélkül a magyarság korai történetének, különösképpen pedig az őstörténeti kérdéseknek a búvárlatában aligha lehet bármely területen is hiteles és időtálló eredményeket elérni.

E honfoglalás környéki névtani tematika BENKŐ LORÁNDnál elsősorban tanulmányokban jelenik meg, az egyetlen kivétel, amely terjedelmével kiemelkedik a sorból, a Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről frott nagy ívű munka, „Az ómagyar nyelv tanúságtétele” (Bp., 2002). A rövidebb írásokban is rendkívül erősen megmutatkozik azonban az egymáshoz való kapcsolódás igénye, a nagyobb témakörök átfogásának szerzői szándéka. Ebből adódik, hogy amikor aztán egymás mellé helyezve, kötetekben kaphattuk kézbe ezeket a dolgozatokat (Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1998; Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről. Bp., 2003), mint egységes műveket olvashattuk őket.

BENKŐ LORÁND munkamódszere engem leginkább a régészére emlékeztet, aki előtt ott hevernek a múlt törött cserepei, s aki ezekből próbálja összerakni azt az egykori tárgyat, amelyről nem feltétlenül tudjuk, mi is volt valójában. A cserepek között oda nem illő, más tárgyakhoz tartozó darabok is vannak, így aztán az anyagot gondosan át kell válogatni, az

egy darabokat alaposan meg kell tisztítani, lehántva róluk az évszázadok alatt rájuk rakódott rétegeket, és hozzá kell illeszteni a többi részlethez úgy, hogy együtt egyre jobban kiadják a hajdani tárgyat, s ennek eredményeképpen mind inkább kirajzolódik előttünk egy-egy régi edény, használati eszköz képe. BENKŐ LORÁND névtörténeti tanulmányai a múlt cserepei közül egy-egy darabot tárnak fel előttünk ugyancsak gondos válogatás és megmunkálás után: láthatjuk rajtuk a díszítéseket, olykor még a színeket is, s a szerző azt is mindig megmutatja nekünk, hogy e részek a szélek mentén hogyan illeszkednek más darabokhoz. BENKŐ persze nem akármilyen méretű és bonyolultságú munkadarabon dolgozik: az ő cserepedénye a magyarság több évszázados történetét testesíti meg, benne a helyek, személyek és történések sokaságával. Bármilyen összetett is azonban ez a tárgy, minden egyes részlet megismerése után az a benyomásunk támad, hogy – noha előttünk még nem állnak teljesen egybe a mozaikok – a mesternek már az adott pillanatban is pontos képe van az egészéről.

BENKŐ a cserepek közül ezúttal egy nagyobb, kulcsfontosságúnak tartott darabot nyújtott át nekünk a Szovárd-kérdést tárgyalva: egy neves ómagyar nemzetség történetét mutatja be azzal a hiedelemvilággal együtt, ami körülötte a tudományos interpretációkban évszázadok alatt kialakult.

2. A magyarság régebbi történetének kutatásában leginkább a forráshiány szab határt ismereteink bővítésének. Különösképpen érvényes ez a megállapítás az írott forrásokra, s mivel ezen a téren csak nagyon kis valószínűséggel számolhatunk eddig nem ismert dokumentumok felbukkanásával, a korszakkal foglalkozó kutatóknak nemigen marad más lehetőségük, mint az, hogy ugyanazokat az emlékeket újra és újra megvizsgálják az általuk érvényesnek tartott tudományos ismeretek kritikai fényében. Ennek során a kutató nem érheti be azonban a szűkebb értelemben vett forráskritikával, hanem szembesülnie kell a korábbi interpretációk alap gondolataival és részleteivel egyaránt, kritikai elemzés tárgyává téve ezeket is, lehetőség szerint úgy, hogy eközben figyelemmel van az egyes elméletek és magyarázatok keletkezésének korára és szellemi körülményeire is.

Ez utóbbi attitűdnek a fontosságát BENKŐ LORÁND nem győzi munkáiban elégszer hangsúlyozni, s e felfogásnak az itt tárgyalt könyvében is visszatérően hangot ad, mivel az a tapasztalata – meggyőző példáival ezt rendre igazolja is –, hogy a történeti tudományokban többnyire egyfajta rosszul értelmezett tekintélytisztelő okán gyakran kritika nélkül hagyományozódnak tovább szilárdnak vélt feltevések és következtetések, s válnak újabb elméletek alapjaivá. Következésképpen képviseli azt a véleményt, mely szerint csakis a kritikát sokszorosán kiálló tudásra alapozhatunk további következtetéseket. Ez azt mutatja, hogy BENKŐnél a megismerés határtalan vágya és igénye, másfelől pedig a tudósi felelősségérzet korlátja érzékeny egyensúlyban van, s talán nem túlzás állítani: a kutatói etika alapkövetelményeként jelenik meg.

3. Az Árpád-korhoz kötődő tematikát BENKŐ LORÁND Anonymus gesztájából bontja ki legszívesebben. A Szovárd-kérdést tárgyalva is erre támaszkodik leginkább, mivel azonban a nyomok itt az ősmagyar korba, a vándorlások időszakába is elvezetnek, egyenrangú forrásává válik egy másik fontos mű is, Konsztantinosz bizánci császárnak a birodalom kormányzásáról írott munkája (DAI.). E két nyelvemlékünk a honfoglalás körüli évszázadokra vonatkozóan a magyarság nyelv- és névtörténetének, de jószerével az egész történelmének is megkerülhetetlen sarokköve, amelyeket tudósgenerációk sora vallat hosszú időök óta. Bizonyára nem véletlen az sem, hogy már azokban az évtizedekben is, amelyekben az

idevágó névtani tematika még csak olykor-olykor villant fel BENKŐ LORÁND munkásságában, éppen ez a két mű kötötte le a figyelmét egy-egy kérdés megtárgyalása erejéig. A *Csepel* névvel összefüggésben a király által nagy birtokkal megajándékozott lovászfíú esete kapcsán kísérelte meg először feltárni a Gesta Hungarorum névtelen szerzőjének, P mesternek a munkamódszerét, s világította meg ennek tanulságai alapján a helynév valódi történetét (Az anonymusi hagyomány – és a *Csepel* név eredete. MNy. 1966: 134–46, 292–305). Egy másik írásában pedig a népvándorlások korának változékony és homályos világába vezetett el bennünket azt kutatva, hogy a bizánci császár híradásában szereplő *λεβεδία* és *Ἀτελκουζου* hol is kereshető valójában (A magyarság honfoglalás előtti történetéhez *Léved* és *Etëlköz* kapcsán. MNy. 1984: 389–419).

A kutatói módszer alapjaiban már évtizedekkel ezelőtt is ugyanolyan hangsúlyokkal, a BENKŐ LORÁND felfogására jellemző egyéni vonásokkal jelenik meg, mint ahogyan azt e tematikát tárgyaló újabb írásokban, közte az itt tárgyalt munkában is feltűnni látjuk – e jellegzetességekről az alábbiakban bőven lesz majd szó –, ám nyilvánvalóak a különbségek is, amiket leginkább talán az a körülmény magyaráz meg, hogy az egymással dialógusban álló írások sokkal inkább támaszkodnak egymásra, ami többek között azzal a következménnyel is jár, hogy az alkalmazott módszerek közül hol az egyik, hol a másik kap nagyobb hangsúlyt, jelenik meg kifejtettebben vagy kevésbé részletezően. Az olvasó szempontjából ez egyúttal azt is jelenti, hogy noha e munkák önmagukban is kerek egészek, mégis azok számára, akik a rokon tematikájú BENKŐ-szövegeket is ismerik, jóval nagyobb mélységükben tárulkoznak fel.

4. A Szovárd-kérdésről írott munka BENKŐ LORÁND szándéka szerint egy három osztatú mű középső részeként készült el: az első rész a címben megjelölt témát a Konsztantinosz „De administrando imperio”-jában említett nevezetes *Σάβαρτοι άσφαλοι* (*szavarti aszfali*) helyével összefüggésben boncolgatná, a harmadik egységet pedig P mester személyének szentelné behatóan foglalkozva az életével, kapcsolatrendszerével, tisztségeivel (9–10, 20). Mivel véleménye szerint az itt tárgyalt tematika adja az egész kérdéskör kulcsát, ezt fejti ki részletesebben, de a másik két tárgy is vörös fonalként fut végig a szövegen, néhol komolyabb csomópontokat is képezve. Mindezt az „Előljáró megjegyzések”-ben (9–14) tárja elének a szerző, s itt nagy vonalakban a tárgyal választott téma tudománytörténeti hátterét is bemutatja az olvasónak. E vázlatos áttekintésben az előremutató, megbízható ismereteknél is nagyobb hangsúlyt kapnak azok az elavult szemléleten alapuló nézetek és tudásbeli hiányok, amelyek BENKŐT a témával való foglalkozásra készítették.

A könyv négy fejezete két nagyobb egységre tagolódik. Az egyik ezek közül magát a Szovárd-kérdést mint egy ómagyar nemzetség történetét tárgyalja, ahogyan ezt a munka alcíme is jelzi. A másik, jóval kisebb terjedelmű rész „rövid foglatban” (10) összegzi mindazt, amit BENKŐ a bevezetőben elmondottak szerint a három részes munka első egységének szánt: a Szovárd-probléma szembesítését Konsztantinosz szövegével. Ily módon a könyv egészének csak mintegy ötöde foglalkozik ugyan szorosabban vett őstörténeti kérdésekkel, ám hogy ez BENKŐ LORÁND számára igencsak fontos témakörnek számít, azt az az elsőre külsődlegesnek tetsző körülmény is mutathatja, hogy könyvét „néhai kiváló őstörténész” barátja, CZEGLÉDY KÁROLY emlékének ajánlja.

5. A könyv első egysége a Szovárdok ügyét két forráscsoportra támaszkodva tárgyalja: nagyobbrészt a gesztákéra és krónikákéra, kisebb mértékben pedig az oklevelekére. A törté-

neti munkák ismertetése ugyancsak két részre bomlik, Anonymus gesztájának, illetve a korai krónikáknak az elemzésére. Ebben az egységben kapott önálló fejezetet magának a *Szovárd* névnek az etimológiai magyarázata is.

A BENKŐ LORÁND Árpád-kori tematikába vágó írásait ismerőkben aligha kelt meglepetést, hogy a munka e részében – de talán a munka egészében is – Anonymusé, P mesteré a főszerep. Régi hőse ő a magyar történeti kutatásoknak, ám egy idő óta némileg más megvilágításban láttatja személyét a szakemberek egy része. BENKŐ az Anonymus-kutatások megújulásának a lényegét abban látja, hogy a filológia figyelme a külső körülményekről áthelyeződött a szöveg belső összefüggéseinek vizsgálatára (15). Én magam úgy vélem, hogy e szempontáthelyezésben BENKŐ LORÁNDnak nem kis érdeme van, mégpedig leginkább abban a tekintetben, hogy gesztájának sorai mögött P mestert mint alkotó személyiséget igyekszik minél plasztikusabban ábrázolni. A *Szovárd*-könyvben ennek megfelelően önálló fejezetet kapott a mester munkamódszerének a bemutatása (15–22). Ez a rövid összefoglalás nem áll előzmények nélkül BENKŐ LORÁND munkásságában: a geszta szórványairól publikált írásai-
ban számos vonását mutatta már be a Névtelen alkotói módszerének, a legmeghatározóbbnak tartott eljárását pedig önálló tanulmányban is részletezte (Helynév–személynév–történes korrelációjának szerepe P. magiszter munkamódszerében. In: Név és történelem 11–27).

Az itt bemutatott fejezetben az alkotói magatartásból azok a vonások kerülnek előtérbe, amelyek a *Szovárd*-kérdés tárgyalása szempontjából fontosak lehetnek. Ebben az összefüggésben különös hangsúlyt kapnak P mester személyiségjegyei: írói vénája, gazdag ismeretanyaga, széles látóköre, céltudatossága, másfelől pedig feltehető társadalmi kapcsolatai, beágyazottsága korának hatalmi, szellemi elitjébe. Az e témában tett megállapítások hitelét BENKŐ LORÁND számos korábbi dolgozata növeli, különösképpen azok, amelyek a mester tájismeretét taglalják, illetőleg az Anonymusnál feltűnő nemzetségek ügyét boncolgatják. A jeles történetíró munkamódszerében BENKŐ szerint meghatározó szerepet játszott kivételes nyelvi érzékenysége: nagy hely- és névismeretén alapuló tudós felfedezése a hely- és személynevek összefüggéséről, nép- és nyelvlélektani ismeretei, ami különös élénkséggel mutatkozik meg az általa szívesen adott névmagyarázatokban. BENKŐ az itt tárgyalt tematika kapcsán is talál olyan mozzanatokot, amelyek alapján a mesterről alkotott képet tovább finomíthatja, árnyalhatja: több más tényezővel együtt a *Csobamogyerá*-hoz fűzött magyarázata is bizonyítékkal szolgál P magiszter bizonyos fokú görög nyelvtudása mellett (42).

Anonymus munkamódszerével kapcsolatban BENKŐ – a *Szovárd*dokkal összefüggésben – különös nyomatékot ad a rejtegetés, a rejtőzködés, a hiány mozzanatának. Már a korábbi írásaiban is többször felhívta a figyelmet arra, hogy nagyon fontos az is, ami egyáltalán nem vagy éppen mintegy szándékoltan homályosan szerepel a gesztában. A *Szovárd*dokkal kapcsolatban különösen szemet szúr az a hiány, hogy noha *Szovárd* mint személy igencsak gyakran és mindig egyértelműen kedvező összefüggésben szerepel a szövegben, a nemzetség viszont egyáltalán nincs megemlítve, holott ez minden fontosabb szereplő kapcsán egyébként előkerül (26), mi több, „P mester gesztája jelentékeny súllyal az ómagyar nemzetségekről szól, pontosabban azok érdekvilágához kapcsolódik” (18), sőt azt is valószínűnek tarthatjuk, hogy „a korai írásbeliségünkbe valósággal berobban »de genere« megjelenés keletkezése nem független P mester személyétől” (70).

A hiány feltűnő jelenlétét látja BENKŐ abban is, hogy P mester a nyitrai, az al-dunai és a balkáni hadjáratban is szerepelteti *Szovárd*ot és testvérét, Kadocsát, akik ezekben az eseményekben kitüntetett szerepet játszanak, de – másoktól eltérően – mégsem kapnak ezért ju-

talmat. Az efféle ügyek mögött BENKŐ írói szubjektivitást sejt, „a háttérben fájó érzelmi velejárókkal” (40). Ezen a ponton azonban nem visz tovább bennünket a szerző tolla – ez a történet az előszóban vázolt harmadik részben teljesebben ki –, afelől azonban nem hagy bennünk kétséget, hogy SZILÁGYI LORÁND régebbi felvetéséhez csatlakozva P mester származását a Szovárd nemzetséghez kapcsolja.

Az Anonymus gesztáját tárgyaló rész jól mutatja azt is, hogy e munka belső összefüggéseinek, külső kapcsolatainak és alkotójának beható ismerete sem ad minden esetben megfelelő fogódzót ahhoz, hogy minden egyes részletét teljesen tisztán láthassuk. Ilyen kérdés például Szovárd és Kadocsa rokoni kapcsolatainak pontos tisztázása, amelyre a szöveg nem ad lehetőséget, így aztán BENKŐ sem foglal állást a kérdésben, de bemutatja PAIS és VESZPRÉMY egymástól némileg eltérő értelmezését (23–4). Ám ennek az itteni téma szempontjából nincs is meghatározó jelentősége, mivel akármilyenek is a részletek, a Szovárdok kiemelt szerepe a vezérek között vitathatatlanul áll előttünk. Inkább csak sejtéseket mutatnak az olyan megjegyzések, amelyek egy-egy hely vagy személy megjelenítésének az okait firtatják. BENKŐ szerint azzal, hogy a történetben a Baracska nemzetségbeli Vojta az Al-Dunánál, Tarhoson kap birtokot, P mester e nemzetség birtokaspirációit kívánta megtámogatni (36), Bors szerepeltetését a nyitrai hadjáratban viszont nem annyira Bors ispánnak az itteni birtokérdekeltsege motiválhatta, hanem sokkal inkább a *Bors* – *Bars* nevek azonosíthatósága (34).

A krónikairódalomban a Szovárdok ügye másképpen jön elő, mint ahogyan az P mesternél szerepel. Az eltérések megvilágításához szorosan hozzátartozik Anonymus gesztája, másfelől pedig a Kézai-krónika és a XIV. századi krónikaegyüttes viszonyának a tisztázása. Ebben az összevetésben egyértelművé válik, hogy a korai krónikák forrásértékben nem vetekedhetnek a XIII. század elején keletkezett gesztával. A Szovárd-ügyet BENKŐ ezekben a forrásokban is ugyanolyan módszerrel nyomozza, mint P mester munkájában, azaz igen nagy figyelmet szentel Kézai Simon és Ákos mester személyének, szerepüknek és kapcsolatrendszerüknek saját koruk hatalmi és érdekviszonyai között. E részben fokozottan előtérbe kerülnek a Szovárdok valóságos birtokviszonyai – bizonyos mértékig előrevetítve egy későbbi fejezet tematikáját –, ezek alapján vonja például kritika alá a szerző a Szovárdoknak LéI vezérhez mint ősapához való kapcsolását (48–9).

A korai krónikák kapcsán kerül elő a Kézainál szereplő *Turul* nemzetségnek és a *turul* ’egyfajta ragadozómadár’ köszönök az ügye is, amely ugyan közvetetten kapcsolódik csak a Szovárdokhoz, másfelől azonban a kérdés tisztázása különösen fontos módszertani szempontból, mivel ebben az alfejezetben BENKŐ valójában a XIX. századi romanticizmus hagyományával kíván leszámolni. (E rész fontosságát az is mutatja, hogy a könyv megjelenése előtt csupán ennek a szövegét publikálta a szerző önállóan is: Árpád „de genere Turul”. MNy. 2009: 9–16.) A kérdés tárgyalásában abból a körülményből indul ki, hogy Kézai művén kívül semmilyen más forrásban sem találkozunk a *Turul* nemzetségnévvel, de az ugyanilyen alakú közszóval sem. *Turul* nevű személyekről s róluk elnevezett településekről azonban van tudomásunk a régiségből. Ez alkalmasint szolgálhatott volna éppen egy nemzetség nevének alapjául is, a kérdés azonban az, hogy hogyan társíthatta a szóhoz Kézai az ’olyvféle ragadozómadár’ jelentést. BENKŐ GOMBOCZ korábbi névfejtéséből indul ki, aki a nevet egy hasonló jelentésű törökségi szóból származtatta. A kérdés kulcsát Kézai Simonnak a nevében is megőrzött származási helye adja a szerző kezébe, ugyanis Kéza környékén, a Vértestől délre eső területeken az Árpád-kor korai időszakában nagy számban feküdtek besenyő telepek, amelyek lakói idővel aztán beleolvadtak a magyarságba. Ezeknek az elmagyarosodó be-

senyőknek a nyelvében élhetett tovább egy 'héja, ölyv, sólyom' jelentésű, nagyjából *turul* alakú szó, amelyet származása révén Kézai is ismerhetett, és felhasználhatott a munkájában.

BENKŐ LORÁNDnak ezt a feltevését teljesen megalapozottnak tarthatjuk, néhány rész-megállapítását azonban esetleg más magyarázattal is helyettesíthetjük vagy kiegészíthetjük. BENKŐ arról beszél, hogy ezt a szót Kézai valamilyen szintű besenyő tudása alapján ismerhette (66), valószínűbb azonban, hogy abban a magyar nyelvváltozatban, amit a nyelvükben akár már teljesen magyarrá vált besenyők használtak, „a kétnyelvűség reliktumai [...] egyes fogalmi mezőkben [...] jó ideig fennmaradtak” (65), így e vidék nyelvében sokáig létezhetett is akár egy ragadozó madarat jelentő *turul* közszó, amely később aztán kiveszett a használatból, s csupán Kézai révén maradt fenn az utókor számára. E szót a jeles krónikaíró tehát saját anyanyelvjárásából is ismerhette, azaz arra sem kell feltétlenül gondolni, hogy e szó soha nem volt magyar nyelvi valóság (62). A madárnevet Kézai azonosíthatta az általa is ismert korabeli *Turul* személynévvel – annál is inkább, hogy tipológiai szempontból beleilleszthető a kor személynévrendszerébe –, s ennek alapján alkalmazhatta nemzetségnévként is. BENKŐ a *Turul* személynév eredetéről nem nyilatkozik, úgy vélem, hogy ez különösebb nehézség nélkül összekapcsolható a besenyő nyelvből származó, magyar tájszóvá lett *turul* közszóval.

6. Önálló fejezet tárgyalja a Szovárdok történetét az Árpád-kori magyar társadalomban. Ebben a részben más forráscsoportra, az oklevélanyagra kerül át a hangsúly. A nyilvánvaló eltérések megléte mellett a geszták és krónikák, illetve az oklevelek mint nyelvtörténeti források között BENKŐ nem lát éles különbségeket, ahogyan ezt a P mesterről írott tanulmányaiban korábban számos kérdés kapcsán is kifejtette. A Szovárdok kapcsolatainak tisztázásában a legfontosabb problémát a keleti és a nyugati ág elsőségének a megállapítása jelenti: BENKŐ – másokkal szemben – birtoklástörténeti adatokkal egyértelműen igazolja a nemzetség bihari vagy még keletebből való származását.

BENKŐ LORÁND az adatok legszélesebb körére kíván támaszkodni a *Szovárd* név eredetének és történetének a magyarázatában is: a nemzetségnévi és személynévi használata mellett a hasonló esetekben jellemző, de nem kivétel nélküli településnévi előfordulására azonban nem ismerünk példákat. A név abszolút tövét (*szov-*) BENKŐ határozott egyértelműséggel a *szí(v)* igével azonosítja, amelyet az etimológiai szakirodalom alapnyelvi eredetű, hangutánzó természetű tőnek tart, a magyarban igen szerteágazó szóbokorral. Az etimológiai azonosítás legkritikusabb pontja a többeli magánhangzók megfeleltetése, amelyet a szerző hangtörténeti érvelés mellett a XV–XVIII. századból való nyelvtörténeti adatokkal is alátámaszt: a *szívárvány*-nak például a régiségben többször is előfordul *szovárvány* formája, a XVI. századból pedig – igaz hapaxként – idézhető a *spongya-szovár* 'szivacs' értelemben (76–7, 80). Mindkét itt bemutatott adatban ugyanaz az *-ár* képző fordul elő, mint a személy- és nemzetségnévben is; az e képzővel alkotott névszó jelentése pedig közel áll a folyamatos cselekvést kifejező igék melléknévi igeneveinek jelentéséhez: 'szívó' (80). A név végén szereplő *-d*-t BENKŐ egyértelműen személynévképzőnek mondja (81–2), amely közszoói elemből tulajdonnévi értékű szót hoz létre. Az így elnevezett személy azonban nem valamiféle felszívó tevékenységéről kaphatta a nevét, hanem erős, szilárd tulajdonságáról, amit legközvetlenebbül az analógiaként felhozott, azonos tőből származó *szívós* közszó és az ebből származó személynév jelentése, valószínű motivációja meggyőzően támaszt alá.

A *Szovárd* nemzetségnév a személynévhez képest másodlagos, erre BENKŐ a *-d* képző funkciója kapcsán közvetlenül is utal (82). Ezt az elképzelést gyámolítja a nemzetségnevek

általános tipológiai jellege is, mivel igen gyakori volt, hogy valamely nemzetség magát egy azonos nevű őstől származtatja, s ezt megnevezésében is kifejezi (71–2). Az efféle összefüggések valószínűsége akár az olyan esetekben is fennállhat, amikor az adatok időrendje ezt közvetlenül nem támasztja alá. Ennek alapján úgy tűnik tehát, hogy a *Szovárd* nemzetségnev egy ugyanilyen személynevet viselő ős nevére megy vissza, s e személynév a 'szívós' jelentésű *szovár* közszóból eredeztethető, ami az adott személy valamiféle tulajdonságát jelölte. E névalakulási lehetőséget BENKŐ nem fogalmazza meg ugyan összegző módon, elejtett megjegyzései alapján azonban joggal gondolhatunk egy ilyen jellegű folyamatra.

Van azonban a kérdésnek egy másik oldala is: a nemzetségnevek másik nagy csoportja ugyanis a nemzetség ősi birtokainak a nevéből való (81), azaz tulajdonképpen a származás, a birtoklás helyét jelzi. S ezen a ponton válik igazán érdekessé és izgalmassá, hogy a *Szovárd* név töve helynevekben – igaz nem településnevekben – is megtalálható. BENKŐ három *Szovár-hegy*-et mutat be középkori adatokkal, valamint esetleg ide vonható további helyneveket is (83–5). S hogy az összetétel még csábítóbb legyen: e helyek éppen azon a vidéken, főképpen Biharban fekszenek, ahol a Szovárdok ősi fészket is ki lehet mutatni. Ez az azonosítás azonban etimológiai oldalról több komoly problémát is fölvet.

Az első megválaszolandó kérdés az, hogy mi a *szovár* jelentése ezekben a helynevekben. BENKŐ a megoldást abban látja, hogy ezen a vidéken természetes körülmények között kőzetként fordul elő a földi szurok, vagyis a természetes aszfalt, aminek a neve a régiségben szerinte *szovár* lehetett. Ezt az elképzelést a szó közvetlen adatolása híján jelentéstani magyarázatokkal igyekszik alátámasztani. Analógiaként az e vidéken fekvő hegyvonulat későbbbről való *Aszfalt-hegység* nevét is említi (84). E feltevés nem elképzelhetetlen ugyan, az ilyen jelentésű közszóként való előfordulásának a hiánya mellett gyengíti azonban az elképzelést az is, hogy a *spongya-szovár* adat tanúsága szerint egyidejűleg e hangsornak 'egyfajta kőzet' és 'szivacs' jelentéssel is kellett rendelkeznie. A *Szovárd* nemzetségnévnek e helynevekkel való összekapcsolása is felvet további etimológiai problémákat. BENKŐ szerint „a nemzetség kapta nevét a vidék természeti jellegzetességéről. A névadás motivációja mögött pedig aligha lehet más, mint a nemzetségnek erről a vidékről való származása.” (93). E megfogalmazás eleve kétséget hagy az olvasóban afelől, hogy a nemzetségnev vajon a feltételezett *szovár* 'természetes aszfalt' szóval van-e kapcsolatban mint „természeti jellegzetességgel”, vagy pedig egy ebből alkotott helynévből származtatható-e. Ez utóbbi esetben viszont ezen a környéken *Szovárd* helynévvel kellene számolnunk, amely a *szovár* anyagnév és a *-d* helynévképző kapcsolataként lenne értelmezhető, s ebből vezethetnénk le a *Szovárd* nemzetségnevet. A *Szovár-hegy* nevek előtagja önálló helynévi használatban éppígy feltehető, ám ebben az esetben a helynévből *-d* személynévképzővel alkotott nemzetségnévvel mint sajátos névtípussal kellene számolnunk. Ezek az elképzelések ráadásul nem egyeztethetők össze azzal a fejlődési sorral, amely egy *szovár* 'szilárd, szívós' közszóból való személynevet és egy ebből alakult nemzetségnevet tételez fel. Ez utóbbi hipotézisben megítélésem szerint névtörténeti szempontból jóval kevesebb belső ellentmondás, kevesebb megoldatlan kérdés vetődik fel.

7. Az itt tapasztaltnál is bizonytalanabb, ingoványosabb talajra lépünk akkor, amikor Konsztantinosz *szavarti aszfali*-jával szembesülünk. Ezen azonban különösebben nincs mit csodálkoznunk, hiszen egy X. századi bizánci szerző tudásába, világképébe kell belehelyezkednünk ahhoz, hogy a magyarságról alkotott képét értelmezzük, s ha ezt helyesen tesszük is meg, még mindig csak arról van ismeretünk, hogyan is látta a császár eleinket. Mivel az e

téren felmerülő ügyekről a velük foglalkozó kutatók igencsak sokféleképpen vélekedtek, az is nyilvánvaló, hogy nem ok nélküli BENKŐ LORÁNDnak az az igyekezete, hogy a végképp elavult, de magukat még mindig tartó nézeteket határozottan háttérbe tolja, illetőleg megerősítse és továbbvigye a kritikát ma is kiálló elképzeléseket. Az egyik ilyen alapvető megállapítása szerint hangtörténeti alapon egyértelműen cáfolható az a nézet, amely a magyar *Szovárd* nevet a DAI. *szavarti*-jából származtatja, ez utóbbit pedig a *szabir* népnévre vezeti vissza (72–4, 103). Elutasítja azt a tudományos hiedelmet is, hogy a besenyőknek volt egy másik, Konstantinosznál szereplő *kangar* megnevezésük (105–10).

A DAI.-ban szereplő *szavarti*-t BENKŐ THURY JÓZSEFnek a XIX. század végén kifejtett véleményére támaszkodva örmény nyelvi háttéren látja megfeythetőnek annál is inkább, hogy az e név által jelölt nép ősi örmény területen helyezhető el. A *szavarti* az örményből jól magyarázható 'fekete fiúk' jelentésű összetételként, amelyet valamilyen forrásból maga a bizánci császár is ismerhetett, mivel egy másik munkájában görögre lefordítva éppen így szerepelteti (113–5). Elképzelhető, hogy a szó az örménység valamely néprészét jelölte, de a Kaukázusban élő számos kis néptörredék egyikére is vonatkozhatott, amelyet aztán Konstantinosz a magyarok egy kisebb csoportjával hozott összefüggésbe. A *szavarti* mellett hátravetett jelzőként álló *aszfali* kétségkívül egy 'szilárd, bizonyos' jelentésű görög szóval azonosítható, amelynek kiterjedt szómezejébe a 'természetes aszfalt' jelentésű szó is beletartozott (116). A *szavarti aszfali* szerkezetet BENKŐ Konstantinosz egyéni leleményének tartja, amelynek a magyarokra vonatkoztatását csakis az udvarában megforduló magyar főemberekkel való információcseréjéből lehet megmagyarázni. Ennek kulcsát a szerző a *Szovárd* név etimójában és az *aszfali*-ban rejlő azonos szemantikai tartalomban ('földi szurok, természetes aszfalt') véli megtalálni. A képzettársítás részleteit azonban a maga szabta szabályokhoz igazodva „az ilyen tematikájú kutatómunka természetének megfelelő óvatossággal” (9–10) kezeli, és nem rajzolja meg pontosabban. Leginkább arra gondolhatunk, hogy a nála vendégeskedő magyaroktól nemcsak a *Szovárd* nevet ismerhette meg, hanem azt is, hogy emögött milyen közsói jelentés rejtőzködik. Én itt azonban – a korábbiakban kifejtettek alapján – kevésbé gondolnék a közet nevére, hanem inkább a 'szilárd, erős' jelentésre. A *Szovárd*-ot a *szavarti*-hoz hasonló hangzásúnak találván kapcsolhatta aztán a császár e népnevet a magyarokhoz, és toldotta hozzá saját nyelvén a 'szilárd, bizonyos' jelentésű *aszfali* szót. (Ebben az összefüggésben viszont nem játszhatott közre a név lejegyzésében az a körülmény, hogy a császár a fentiekben elmondottak szerint ismerhette a *szavarti* eredeti etimológiai jelentését is.)

8. Az itt előtérbe hozott problémák mellett BENKŐ LORÁND Szovárd-kérdést tárgyaló művének még számos részlete lenne kiemelésre, tüzetesebb megvilágításra méltó. A munka döntően névtörténeti tárgyából és módszeréből következően álljon itt ezek közül még néhány olyan név, amely a tárgyhoz kapcsolódóan kerül elő a szövegben, és hosszabb-rövidebb etimológiai tárgyalás, olykor azonban csak apróbb, ám fontos pontosítás, felvetés merül fel velük összefüggésben. Részletesebb kifejtést kap a *Kadocsa* (52–6) és a *Vécs ~ Bécs* (69, 94, 97–8), rövidebbet a *Vojta* (36) és a *Glád* (35) személynév, valamint a *Bodon* (91–2), illetve *Lél* (96) személy- és helynevek kapcsolata. A nép(rész)nevek közül előjön a *besenyő* (106–8) és a *Csobamogyera* (40–2). A helynevek között a megfelelő névbokorhoz kapcsolódóan van megemlítve a *Szovárkó*, *Zovány* és *Szováros* (84–6), analógiaként a *Somogy* (76; ennek *Simigiensis* alakjai azonban nem feltétlenül a *som* egykori palatális változatával magyaráz-

hatók, hanem sokkal inkább a latinizálás számlájára írandók), továbbá a *Zavar* (96, amelynek egykori ejtészváltozataként az *sz-szel* kezdődő formákat teljes bizonyossággal kizárni talán nem lehet; hasonló jelenségekre l. 73, 85).

9. BENKŐ LORÁND alkotói módszerének nagy erénye témáinak lekerekítettsége: amit az itt elemzett könyvében elének tett, az ezúttal is szigorú, hézag nélküli logikával és alkotó fantáziával van végiggondolva, elvarratlan szálak a fő gondolatokat tekintve nem maradnak benne. Annak ellenére lehet ez a benyomásunk, hogy maga hangsúlyosan utal a folytatás lehetőségére P mester személyének az előtérbe állításával. Emellett az összefogottság mellett BENKŐ nagy mestere azonban annak is, hogy elszórt utalásokkal, problémafelvetésekkel ráirányítsa a kutatók figyelmét egy-egy részletproblémára, ami a figyelem fókuszába helyezve más tekintetben persze azonnal lényeges, központi kérdéssé válik. Aki tehát az ő munkáit gondosan olvassa, aligha panaszkodhat a magyar névtörténeti kutatások terén a feladatok hiányáról. E könyvével BENKŐ LORÁND rámutatott ugyanakkor a magyar névtörténeti vizsgálatoknak egy olyan nagy kérdéskörére is, amely a megoldatlan problémák tömegével áll előttünk, s amelynek egészéről és számtalan részletéről is nyelv- és névtörténeti értelemben csak nagyon homályos képünk van: a nemzetségnevek problematikájára. A Szovárd-kérdést taglalva BENKŐ mintegy mintát ad az ez ügyben végzendő munkához, s láttatja azt is, hogy az e téren nyert eredmények messze túlmutatnak a nyelv- és névtörténet határain.

HOFFMANN ISTVÁN